KOMUNISTIČKI PROGONI KATOLIČKE CRKVE U BOSNI I HERCEGOVINI 1945.-1990.

dr. sc. Ivica Lučić

Abstract

The communist government of Bosnia and Herzegovina considered the Catholic Church a serious problem. At the beginning of the communist governance, the Church was considered a direct and dangerous enemy, later even a serious opponent. The communists used various repression methods against the Church at different points in time: murdering priests, destroying and confiscating Church property, as well as various methods of secret police control and disabling activities of the Church.

Komunistička Partija Jugoslavije (KPJ) držala se Marxove materijalističke filozofije i njegove teze da je religija opijum za narod. Prihvatila je i Lenjinovu misao da je strah stvorio bogove te njegov poziv na borbu protiv religije i kapitalizma, koji je njezin korijen.[1] Da bi učvrstili svoju vlast, komunisti su nastojali promijeniti svijest naroda, koji su nazivali "masom". Prvi i najvažniji korak k tom cilju bilo je uništenje ili barem slabljenje crkve i nametanje ateizma.[2] S druge strane, Katolička crkva javno je izražavala svoja duboka antikomunistička stajališta. To je bilo razlogom više što je

1 *Komunisti i religija*, Marksistički centar Konferencije SKH ZO Split, Split,1983., 50.-52.

2 Jerzy HOLZER, *Komunizam u Europi*, Srednja Europa, Zagreb, 2002., 46.

KPJ protiv nje povela žestoku borbu, uz jaku propagandu, optužujući je prije svega za suradnju s ustaškim režimom. Crkva je bila jedini stvarni ideološki protivnik, a budući da joj je vrh u Vatikanu, na njega se teško moglo utjecati.[3] Označavana je na partijskim skupovima neprijateljskom organizacijom, tiskani su članci u novinama, pjevane su anticrkvene pjesme, pisane knjige i slično.[4] Odmah nakon rata KPJ je pokrenula tiskanje knjiga koje su služile za kompromitaciju crkve, ali i kao pokriće za represiju prema svećenicima.[5] Ni 75 katoličkih svećenika, od kojih su 52 bili Hrvati, a koji su surađivali s partizanima i imali status sudionika NOB-a, nije pomoglo u općoj ocjeni Katoličke crkve. Nisu u tome pomogla niti 43 katolička svećenika, od kojih su 18 bili Hrvati, a koje su tijekom rata kao suradnike partizana poubijali četnici, ustaše, ili pripadnici njemačkih i talijanskih postrojbi.[6] Naročito težak bio je položaj Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, gdje su hrvatski svećenici i vjernici obilježeni poraženim ustaškim režimom.

Tijekom Drugoga svjetskog rata partizani su ubili 314 katoličkih svećenika, a poslije rata po nalogu vrha Komunističke partije Jugoslavije ubijeno je 118 crkvenih osoba. Na "križnom putu stradale su 64 crkvene osobe, a na odsluženju redovnog vojnog roka u JNA ubijeno je 15 katoličkih bogoslova. Partija je, dakle, odgovorna za smrt

3 Miroslav AKMADŽA, *Oduzimanje imovine Katoličkoj crkvi i crkveno-državni odnosi od 1945.- 1966.*, Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić", Zagreb, 2003., 15.

4 Sve do pojave masovnih medija jedan od glavnih načina izražavanja političkih i drugih stavova bila je pjesma. Partizani i komunisti tijekom rata su često pjevali anticrkvene pjesme. Neke od njih zabilježene su: "Druže Tito gađaju nas topovi, vigaju (navode) ih fratri i popovi", *Studije i građa o sinjskoj krajini*, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, 1968., 168., ili "Nosim kapu sa tri roga, jer se borim protiv boga, popova i fratara i časnih sestara", Aleksa BENIGAR, *Alojzije Stepinac, hrvatski kardinal,* Glas koncila, Zagreb, 1993., 459.

5 Najvažnije knjige toga tipa jesu: knjiga bivšega katoličkoga svećenika Viktora NOVAKA *Magnum crimen* izdana u Zagrebu 1948., zatim knjiga Jože HORVATA i Zdenka ŠTAMBUKA, *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, izdana u Zagrebu 1946. Tu su još i knjige: Ivo MIHOVILOVIĆ, *Vatikan i fašizam*, Glas rada, Zagreb, 1950., Mihajlo S. PETROVIĆ, *Vatikan i imperijalistička politika zapadne reakcije*, Politička biblioteka, Beograd, 1947., Milan STANIĆ, *Neprijateljska politika Vatikana prema Hrvatima*, Naprijed, Zagreb, 1948., *Tajni dokumenti o odnosima Vatikana i ustaške NDH*, Biblioteka društva novinara Hrvatske, Zagreb, 1952., i brojne druge slične publikacije. Ostaci totalitarne komunističke svijesti u Hrvatskoj često se očituju i žestokim izljevima mržnje prema Katoličkoj crkvi. U posljednje vrijeme traje još jedna kampanja mržnje koja je rezultirala ponovnim objavljivanjem knjige Horvata i Štambuka.

6 Ćiril PETEŠIĆ, Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941-1945., VPA, Zagreb, 1982., 274.-276.

511 osoba iz struktura Katoličke crkve. Najbrojnija stradanja svećenika bila su u Bosni i Hercegovini. U BiH je ubijeno 136 svećenika, 39 bogoslova i sjemeništaraca, 4 redovnika laika, a 5 svećenika umrlo je u zatvoru.[7] U Zagrebačkoj nadbiskupiji ubijeno je 60 svećenika i 4 bogoslova, 6 svećenika umrlo je u zatvoru, a trojica su umrla od posljedica zatvorske torture. Ukupno je stradalo oko 18 % svećenstva Zagrebačke nadbiskupije. U Banjalučkoj biskupiji ubijeno je 11 svećenika i 5 bogoslova, 2 svećenika umrla su u zatvoru, što je bilo oko 73 % svećenstva. U Mostarsko-duvanjskoj i Trebinjsko-mrkanjskoj biskupiji ubijeno je 12 svećenika i 2 bogoslova, a 1 svećenik umro je u zatvoru, stradalo je oko 70 % svećenstva. U franjevačkoj provinciji Bosna Srebrena ubijeno je 37 svećenika, 9 bogoslova, 6 sjemeništaraca i 1 laik, 1 svećenik umro je u zatvoru, stradalo je oko 37 % redovnika. U Hercegovačkoj provinciji ubijeno je 55 svećenika, 7 bogoslova i tri laika. Stradalo je oko 43 % svećenstva. U Hrvatskoj franjevačkoj provinciji Sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu pobijeno je 12 svećenika i 2 laika, što je bilo oko 12 % redovnika.[8] Stradanja svećenika nipošto nisu bila slučajna, sporadična, ona su planirana i obično praćena žestokom propagandom. Kao ilustracija može poslužiti članak iz *Borbe*, od 8. veljače 1945., koji je prenesen i u trebinjskoj (mostarskoj) *Slobodi*. Članak je naslovljen *Ustaški zlikovci u fratarskim mantijama*, a na kraju članka prepunog mržnje i objeda piše: "Protiv koljača u fratarskim mantijama naša narodna vlast poduzeće potrebne mjere da našem narodu u Bosni i Hercegovini osigura miran i spokojan život".[9] Članak je vjerojatno pisan 7. veljače, kada su partizani poubijali širokobriješke fratre. Samo nekoliko dana kasnije, prilikom ulaska partizanskih jedinica u Mostar, pobijena je uprava Hercegovačke franjevačke provincije, na čelu sa provincijalom o. fra Leonom dr. Petrovićem i još šestoricom fratara. U veljači 1945. pri zauzimanju Širokoga Brijega i Mostara partizani su poubijali 46 fratara.[10] Samo u samostanu u Širokom Brijegu i oko njega ubijeno je 30 fratara, među kojima je bilo i 12 profesora širokobriješke

7 Anto BAKOVIĆ, "Hrvatski svećenici žrtve Bleiburga", Bleiburg 1945-1995., 2000., 96. Usporediti: A. BAKOVIĆ, Stradanja crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu, Svećenici žrtve rata i poraća 1941-1945 i dalje, izdanje autora, Zagreb, 1994., i Marijan KARAULA, Žrtve i mučenici, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1999.

8 A. BAKOVIĆ, 1994., 249.-250.

9 "Ustaški zlikovci u fratarskim mantijama", *Sloboda* (Trebinje), br. 7., 10. 2. 1945., 3.

10 Andrija NIKIĆ, Hercegovački franjevački mučenici 1524.-1945., Franjevačka knjižnica u Mostaru, Mostar, 1992., 233.

gimnazije.[11] Osmoricu fratara sa Širokoga Brijega partizani su odveli i ubili u mjestu Zagvozd ispod Biokova.[12] Fra Marka Barbarića-Leska, bolesna i nepokretna starca, odnijeli su do skloništa i ubili ga s ostalim fratrima širokobriješkog samostana. Njegovo ubojstvo pokazuje da nisu bili važni pretpostavljeni politički ili drugi grijesi, za smrtnu presudu bilo je dovoljno biti svećenik.[13]

U prvo vrijeme nakon preuzimanja vlasti u hrvatskim dijelovima Hercegovine, KPJ je postavljala povjerenike, kojima je zadaća bila zavesti red, uspostaviti vlast i istovremeno formirati partijsku ćeliju. Obično su ti povjerenici bili partizanski oficiri, a najčešće oficiri OZN-e. Slučaj ubojstva dvojice hercegovačkih fratara u Kočerinu, župi širokobriješkog distrikta, vrlo ilustrativno pokazuje odnos jednog takvog povjerenika, odnosno odnos KPJ prema katoličkom svećenstvu u Hercegovini, te metode njihova djelovanja. Dana 20. svibnja 1945. u župni stan upala je grupa vojnika i ubili su župnika fra Valentina Zovku i njegova sestrića fra Andriju Topića, mladića koji je bolovao od tuberkuloze i ležao u krevetu. Partizanski oficir, povjerenik KPJ i OZN-e za Kočerin, Srbin iz stolačka kraja Danilo Pecelj sutradan je održao vatren govor na sprovodu, optuživši za ubojstvo škripare.[14] Što se stvarno dogodilo vidljivo je iz izvješća sa sastanka Povjereništva KPJ za Kočerin od 21. svibnja 1945. Sastanku su bili nazočni svi članovi povjereništva, a u izvješću upućenom Sreskom komitetu KPJ Mostar piše:

"Od prošlog našeg sastanka (12. 5. 1945., op. a.) pa do danas, situacija na ovom terenu se pogoršala iz razloga što se jedan veći broj banada nalazi na ovom terenu koje su se prikupile, kao ovdašnji mještani, iz raznoraznih krajeva i na takav način veža krvna srodstva, te tako jedan ogroman dio naroda ove opštine odvlače na svoje pozicije i aktiviziraju ga potpuno u svoju službu, što sa takvom podrškom bandi u narodu imaju još pomoć veza na ovom terenu, a te bande nemoguće je pronaći manevrima naše vojske kroz ove krajeve što nebi imala svoje posade, te da se vrši ekonomska i disciplinska kazna, jer imaju odlična prirodna

11 Bazilije S. PANDŽIĆ, *Hercegovački franjevci sedam stoljeća s narodom*, Ziral, Mostar-Zagreb, 2001., 215.-224.

12 "Pronađeni ostaci pobijenih fratara sa Širokog Brijega", *Slobodna Dalmacija*, 12. 4. 2005., 12. "Pokapao franjevce", *Večernji list*, 14. 4. 2005., 6.-7. "Istražni sudac obavio očevid stratišta sa 17 ljudskih kostura", *Slobodna Dalmacija*, 15. 4. 2005., 7.

13 A. NIKIĆ, 1992., 233. Usporediti: Jozo Tomašević –KOŠKA, *Istina o ubijenoj gimnaziji*, vlastita naklada, Zagreb, 1997.

14 Karlo ROTIM, *Žrtvoslov Širokog Brijega u Drugom svjetskom ratu i poraću*, Mostar, 2000., 331.-332.

skrovišta a narod im dava mogućnosti za to. Pokušajem ustaša da izvedu i(n)cident i napad na pojedina mjesta, narod sela Kočerina, Ljubotića, Britvice, Izbična i Crnih Lokava pokazali su svoje pravo neprijateljsko lice, a što je uzdrmalo selo Donji Mamići. Milicija koja se nalazi pri ovoj opštini potpuno je bezkorisna, jer je većinom nastrojena neprijateljski, gdje su pokazali otvoreno svoje lice prilikom ustaškog pokušaja i isti su se bez neke velike opasnosti dali u panično bjegstvo ostavivši oružje i sav ostali materijal izuzev što su ostali njih tričetiri da bi što spasili. Povodom svega ovoga na ovaj teren došao je drugi bataljon narodne odbrane, čijeme je štabu ovo povjereništvo kao i sekretar ove opštine izni(o) stav fratara u samom Kočerinu kao i njihov reakcionarski stav, na osnovu čega je navedeni bataljon likvidirao ove reakcionare pod kamuflažom neprijatelja /ustaško-četničkih bandi/. Prema našeme uviđanu kod naroda vlada veliko ožalošćenje, ma daje kroz narod prosvirano da su to učinile ustaško-četničke bande, a o čeme je dokumentovala i fratarska sluškinja da su na njima bili ustaško-četnički grbovi. Narod povodom ubijstava ovih fratara po svim uviđanjima, stoji u suprotnom mišljenju naše propagande. Po ovoj tački uzeti su zadatci: da se održi zbor na sahrani ovih bandita, preko kojega će se ukazati narodu na zlodjela ustaško-četničkih bandi, kao i preko daljih konferencija ukazivati na reakcionarski posao, raskrinkavati ih, to na osnovu kojih će se dokumenata govoriti o bratstvu i jedinstvu."[15]

Slučaj političkoga komesara partizanske Sedme krajiške brigade, kapetana Marka Protića, također jasno govori o odnosu KPJ i partizanske vojske prema fratrima, odnosno katoličkom svećenstvu u BiH. Protić je u jednoj molbi za premještaj napisao:

"Kažnjen sam partijskom opomenom 10. IX. 1944. radi likvidacije (ubistva) dvojice fratara u Bugojnu 1944. god. Prilikom oslobođenja grada. Kažnjeni smo ja i moj komandir čete Lončar Jovo radi toga što nismo dovoljno organizovali kako treba fratre likvidirati. Kazna je na mene pravilno djelovala i uvidio sam, da sam, kao partijski rukovodilac, slabo organizovao likvidaciju ovih narodnih neprijatelja koji su još tada uživali izvjesnu simpatiju kod religiozno zaostalog sloja naroda." Naime dan ranije 9. rujna 1944. partizani su zauzeli Bugojno. Marko Protić i Jovo Lončar ušli su u župni stan u Bugojnu i iz njega izveli dvojicu fratara: župnika fra Tomislava Gelića i kapelana fra Stanka Karina.

15 AH Mostar, SK KPM/K-VII-1, Zapisnici sa sastanaka ćelija KPJ iz 1945., Opštinsko povjereništvo KPJ za Kočerin, 21. 5. 1945. Izvješće Sreskom Komitetu KPJ Mostar. U potpisu Danilo Pecelj.

Odveli su ih nedaleko od župnog ureda i ispucali u njih po dva hitca. Župnik je odmah umro, a fra Stanka Karina su ranjenog slučajno pronašli. On je preživio i kasnije opisao cijeli događaj. Sutradan je čitavo Bugojno znalo što se dogodilo te su Protić i Lončar kažnjeni partijskom opomenom "jer nisu dovoljno dobro organizovali likvidaciju narodnih neprijatelja".[16]

Režimska historiografija i propaganda, koja je bila u službi Partije, na brutalan je način krivotvorila ulogu Katoličke crkve u Drugom svjetskom ratu, što joj je služilo kao povod ili opravdanje za napade na nju, ali istovremeno ta kampanja bila je u funkciji kompromitiranja Hrvata te potpune difamacije hrvatstva i sprječavanja njegove bilo kakve političke ili kulturne emancipacije.[17] Ubojstva svećenika, građanskih političara i intelektualaca imala su za cilj uništiti hrvatsku elitu, onemogućiti društveni razvoj Hrvata i izbrisati njihov kulturni i nacionalni identitet, a ujedno spriječiti bilo kakav otpor komunističkoj diktaturi. Hercegovačka franjevačka provincija bila je gotovo uništena, njezino čelništvo, zajedno s provincijalom poubijano je, dio fratara otišao je u emigraciju, a preostali svećenici bili su stalno na udaru vlasti gotovo bez ikakve mogućnosti konsolidacije. Starješinstvo bosanske provincije na čelu s dr. fra Vitomirom Jeličićem 2. svibnja 1945. sa svog redovitog zasjedanja dalo je izjavu, u kojoj je upozorilo na netočnost i jednostranost prigovora i optužbi usmjerenih prema bosanskim franjevcima. U izjavi je naglašeno "govorimo samo o franjevcima i u ime franjevaca provincije Bosne, a ne u ime drugih franjevačkih provincija, niti u ime drugih katoličkih svećenika, jer predstavljamo samo bosanske franjevce". Starješinstvo odbija kvalifikacije "koljači, krvnici, sijači razdora i mržnje", koje su im davali režimski mediji i govornici na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a., napominje da su oni učenici svoga naroda te im se nisu mogle nametnuti nikakve nenarodne misli i osjećaji. Starješinstvo u izjavi napominje da su oni u samom početku rata proslijedili svim članovima okružnicu Vrhovne uprave franjevačkog reda u kojoj je izrečena zabrana bavljenja politikom i na bilo

16 Marijan KARAULA, *Žrtve i mučenici*, Svijetlo riječi, Sarajevo, 1999., 49.-53. U *Otvorenom tjedniku* (Mostar), brojevi: 23., 24. i 25., izišao je feljton o tom događaju, a u broju 25., od 21. lipnja 2001., objavljen je intervju s Markom Protićem, koji živi kao umirovljenik na zagrebačkoj Trešnjevci. Protić je rekao da se sjeća događaja, da su to bila takva vremena i da on nije ništa kriv. Rekao je i to da su na sastanku zaključili “da je pop koji je kriv pobjegao”. Na sastanku su bili Osman Karabegović i Ilija Došen, djelatnik OZN-e i prvi ministar unutarnjih poslova NR BiH.

17 Jure KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945-1990*., Globus, Zagreb, 1997., 29.

koji način sudjelovanja u progonu inovjeraca. Također priznaju da je bilo pojedinaca, čiji rad treba osuditi, kao što je bio Tomislav Filipović, koji je još 28. IV. 1942. otpušten iz franjevačkog reda. Starješinstvo franjevačke provincije Bosne Srebrne na kraju Izjave piše da: "ostajući sa svojom braćom vjerni sinovi svog hrvatskog naroda izrazuju svoju lojalnost vlastima N.O.P. kao i svoju spremnost za saradnju i pomoć u podizanju i obnovi naše zemlje i napaćenih, ali nikad savladanih naših naroda, a posebno naše federalne jedinice Bosne i Hercegovine, vjerujući također, da će spomenute vlasti N.O.P. imati puno razumijevanje za naš rad u raznim područjima naše aktivnosti".[18]

Suočeni s terorom i otvorenim neprijateljstvom vlasti, katolički biskupi reagirali su na drukčiji način. Odaslali su 20. rujna 1945. iz Zagreba, s općih Biskupskih Konferencija, okružnicu pod nazivom *Pastirsko pismo o nasiljima komunističke vlasti*. U pismu-okružnici navode se komunistički zločini, upozorava se na 501 ubijenog i nestalog svećenika te na mnoge koji se i dalje nalaze u različitim logorima. U pismu su precizno navedene sve žrtve i svi zločini, koji su bili tada poznati, te postupanje prema crkvi i vjernicima.[19] Pismo je zasigurno imalo težinu u vremenu kada KPJ još uvijek nije učvrstila vlast i kada među saveznicima još nije bila postignuta puna suglasnost oko sudbine Jugoslavije. Nadbiskup Stepinac bio je prvi potpisnik pisma, time i najodgovorniji za iznesene tvrdnje. KPJ je na Pastirsko pismo odmah odgovorila brojnim izjavama i govorima, od kojih su neki tiskani kao posebne brošure. Jedna od njih tiskana je u tiskari IV. armije Jugoslavenske vojske, na 16 stranica u 8.000 primjeraka i sadrži osvrte na Pastirsko pismo, koje su napisali: Josip Broz Tito, Boris Kidrič, Vladimir Bakarić i Edvard Kardelj. Svi oni žestoko su napali katoličko svećenstvo, ali osobito radikalan i zloslutan bio je istup Borisa Kidriča, koji je pisao o "hrvatskim katoličkim svećenicima s punim korpama iskopanih čovječijih očiju, zarobljenom katoličkom svećeniku u čijem džepu je pronađen svilen papir sa zamotanim očima 18-godišnje djevojke" i slično.[20] Na sjednici Politbiroa CK

18 Ivan LOVRENOVIĆ, Bosanski Hrvati - Esej o agoniji jedne evropsko-orijentalne mikrokulture, Durieux, Zagreb, 2002., 240.-245.

19 Miroslav AKMADŽA, "Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. godine i crkveno državni odnosi", *Tkalčić*, 6./2002. Godišnjak društva za povjesnicu zagrebačke nadbiskupije, Zagreb, 2002., 139.-190. Vidjeti i *Proces Alojziju Stepincu – dokumenti*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1997., 275.-285.

20 Pastirsko pismo – Podmukli napad na tekovine oslobodilačke borbe naših naroda, Naklada Političkog odjeljenja štaba IV. Armije, novembar 1945.

KPJ i Biroa CK KP Slovenije održanoj 4. prosinca 1945. Boris Kidrič rekao je da će s crkvom biti teško te da treba poduzeti mjere protiv crkve, boriti se s pomoću agrarne reforme, potkopavati im gospodarsku bazu. Kidrič je kalkulirao s mogućnošću raspuštanja katoličkih redova, da bi redovnici napustili zemlju, ali zaključio je da je to trenutno nemoguće jer nije pripremljeno, a i crkva je odvojena od države. Smatrao je da treba "donijeti neke zakone kojima bi se suzbio popovski utjecaj".[21] Zakonom o agrarnoj reformi crkvi je 1945. oduzet najveći dio zemljišta i šume koju su imali u vlasništvu. Drugim zakonima koje su donijele komunističke vlasti crkva je ostala bez većeg dijela imovine. To je dodatno otežalo poziciju crkve, ali i produbilo jaz između crkve i države.[22]

Vrhunac borbe protiv katoličke crkve u Jugoslaviji, barem u simboličnom i političkom smislu, bilo je uhićenje nadbiskupa Alojzija Stepinca 18. rujna 1946. te njegovo suđenje.[23] U govoru stranim studentima 25. rujna 1946. Josip Broz Tito izravno je optužio katoličku crkvu i Stepinca za umiješanost u formiranje križarskih grupa rekavši: "Sama glava crkve, Stepinac, bio je u to umiješan. To pokazuje proces u Zagrebu, a i ja lično to vrlo dobro znam."[24] Tito je još rekao da je veliki dio katoličkog svećenstva aktivno sudjelovao u borbi protiv NOP-a, na strani neprijatelja, napominjući da je takvih slučajeva bilo i u drugih religija, ali najviše u katoličke crkve, te je nastavio: "One koji su kriminalno zgriješili postrijeljali smo, a one koji nisu aktivno sudjelovali u pokoljima, već su ih ideološki pripremali, nismo strijeljali, jer ih je bilo mnogo. Kada bismo ih sve pozvali na odgovornost, onda bi ih trebalo polovinu hapsiti."[25]

U Hercegovini je broj uhićenih bio izrazito iznad polovice. U poslijeratnom razdoblju kazneno je gonjeno 58 katoličkih svećenika, odnosno 60 % od njihova ukupnog broja u Mostarskoj biskupiji. Njih 47 suđeno je na zatvorske

21 Izvori za istoriju Jugoslavije, Zapisnici sa sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ (11. jun 1945. - 7. jul 1948.), Arhiv Jugoslavije, Službeni list SRJ, Beograd, 1995., 104.

22 M. AKMADŽIĆ, 2003., 127.-153.

23 A. BENIGAR, 1993, 453.-461.; Jure KRIŠTO, Katolička crkva i Nezavisna država Hrvatska: 1941-1945., Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1998., 373.-382.; Alojzije Kardinal Stepinac, Nadbiskup zagrebački, propovijedi, govori, poruke 1941-1946., AGM, Zagreb, 1996.; Vinko NIKOLIĆ, Stepinac mu je ime, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991. Drukčije stavove o Stepincu i procesu protiv njega zastupa Ivan CVITKOVIĆ, Ko je bio Alojzije Stepinac, Politička biblioteka, Sarajevo, 1986.

24 Josip BROZ TITO, *O bezbjednosti i društvenoj samozaštiti*, Narodna knjiga, Beograd, 1982., 217.-218.

25 ISTI.

kazne od 1 do 20 godina. U jednom izvješću SKJ o stanju u zapadnom dijelu Hercegovine piše:

"Kada se ovome dodaju i administrativno-kaznene mjere, preduzimane radi prekršaja zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica i drugih propisa, onda se može konstatovati da su naše represivne mjere prema katoličkom sveštenstvu bile široke i da samo neznatan broj sveštenika nije bio njima zahvaćen. Te mjere uticale su na opadanje izrazito političke neprijateljske aktivnosti klera i znatno su doprinijele diferencijaciji među sveštenicima. Mnogi od hapšenih i suđenih sveštenika prišli su UKS (Udruženje katoličkih svećenika op. a.). Neki od njih odbacili su svoje ekstremne i neprijateljske stavove prema FNRJ, a većina odbacuje ma kakvo organizovano učešće u neprijateljskom radu."[26]

Prema franjevačkim izvorima komunisti su za vrijeme svoje vlasti od 1945. do 1990. uhitili, zatvarali i sudili 76 hercegovačkih fratara.[27] Na desetine fratara iz provincije Bosne Srebrne također je suđeno i zatvarano. Od fra Franje Šlafhauzera, koji je uhićen, osuđen na smrt i strijeljan 24. veljače 1946., do fra Berislava Kasala, koji je 10. siječnja 1982. osuđen zbog "verbalnog delikta" na četrdeset dana zatvora.[28] Ni časne sestre nisu pošteđene komunističke represije. Časna sestra Regina Milas strijeljana je u Čapljini. Sestre iz Širokog Brijega, njih 10, otjerane su u veljači nakon što su poubijani fratri, na kamionu do Splita, gdje su neko vrijeme bile smještene kod sestara splitske provincije. Druge sestre ostale su u svojim kućama, smještene u manje prostorije. Kuće su im nacionalizirane, a onda su 1949. izbačene iz njih. Još 1945. godine 7 je sestara zatvoreno, pod optužbom da su slale lijekove škriparima. 1948. zatvoreno ih je dvadesetak. Zatvorena je i provincijalka Gašparina Sučić, a onda i novoimenovana provincijalka Benita Prkačin, koja nije stigla niti preuzeti dužnost. Oko 30 časnih sestara iz Hercegovine provelo je u zatvoru od 3 mjeseca do 5 godina. Uhićenje i istragu nad svećenicima i časnim sestrama u Mostaru vodio je oficir UDB-e Osman Ćimić.[29]

Posebnu težinu stalnim mjerama represije prema katoličkom svećenstvu daje činjenica da je u Hercegovini

26 PK SKJ Mostar, Stanje privrede na području zapadne Hercegovine, Mostar, 10. jula 1958., 34.

27 Žarko ILIĆ, "Hercegovački franjevci u komunističkim zatvorima", Kršni zavičaj, br. 31., Humac, 1998., 135.-143.

28 M. KARAULA, 1999., 173.-205.

29 Ancila Marija BUBALO, "Provincija od II. Svjetskog rata do godine 2001., Školske sestre franjevke, Provincijalat Školskih sestara franjevaka Mostar, Zbornik "Kačić", Split, Mostar-Split, 2002., 103.-116.

nacionalno (bilo) potpuno poistovjećeno s religijskim. Religija je bila pokretač i katalizator nacionalnih osjećaja te na neki način i kompenzacija nedovoljno razvijenog odnosno nemoderniziranoga društva.[30] Slično je bilo i u Bosni, a svi napadi na svećenstvo doživljavani su od većine naroda kao napadi na naciju. Tako su doživljavani napose ako su, a većim dijelom jesu, ti napadači bili druge vjere-nacionalnosti. Partijski aktivisti nalazili su načina kako zagorčati život i časnim sestrama. U zgradu časnih sestara Sv. Vinka u Humcu kod Ljubuškog useljena je gimnazija. Risto Vojčić, pridošli sekretar agit-prop komisije sreskog komiteta KPJ u Ljubuškom piše 24. svibnja 1947. o sukobu đaka-skojevaca sa časnim sestrama i drugim đacima koji su bili na njihovoj strani, a koje karakterizira "neprijateljskim elementima" te navodi: "Sa druge strane istupe đaka pa ako su nekad malo i prekoračili mi kroz prste progledamo da ne otupimo njihovu revolucionarnu oštricu."[31] Revolucionarna oštrica nije otupila. U Mostaru je 22. travnja 1948. uhićen biskup Petar Čule i sproveden u mostarski zatvor. Istraživali su ga Mile Perković i Branko Šekarić. Optužnicu je 28. lipnja 1948. podigao Čedomir Mijović, javni tužilac BiH u Sarajevu. Uz biskupa Čulu optuženi su: fra Mladen Barbarić, fra Rufin Šilić, don Mate Nuić, fra Zlatko Sivrić, Slavica Bošnjak, Krescencija Novak, Melita Galić, Danica Bartolić, Otilija Dugandžić i Feliksa Kravcar. Svi su, osim fra Zlatka Sivrića, koji je pušten, proglašeni krivima i u nedjelju 18. srpnja 1948. osuđeni na zatvorske kazne. Sudsko vijeće kojim je predsjedao Tahir Hadžović osudilo je biskupa Čulu na 11 godina i šest mjeseci zatvora. Čule je u zatvoru proveo 7 godina i šest mjeseci te još 2 godine u zatočeništvu, uglavnom u franjevačkom samostanu u Tolisi. Optužen je za "kolaboraciju s neprijateljem i vezu s križarima". Bilo je to montirano političko suđenje, a presuda je utemeljena na prisilnim svjedočenjima. Jedan od komunističkih lidera iz Hercegovine Džemal Bijedić, koji je negdje u vrijeme suđenja bio pomoćnik ministra unutrašnjih poslova NR BiH,

30 Esad ĆIMIĆ, *Socijalističko društvo i religija*, Svjetlost, Sarajevo, 1966., 123.-124.

31 AH Opšta arhiva 1947., Sreski komitet KPJ Ljubuški, broj 261./47., dana 24. 5. 1947., Okružnom komitetu KPJ za Mostar, "Izvještaj". Dva dana kasnije u drugom izvješću ponovno se spominje taj problem i pokušava se prebaciti odgovornost na križarske Mačekove organizacije koje rade "ilegalno i vješto". Potpisnik je izvješća Risto Vojčić, za agit. prop. komisiju. SK KPJ Ljubuški, Agit. prop. komisija, Broj: 264./47 Izvještaj o radu za mjesec maj, Okružnom komitetu KPJ Mostar., 26. 5. 1947.

nakon svega rekao je biskupu Čuli: "Takva je bila direktiva, moj biskupe".[32]

O položaju Katoličke crkve u SR Bosni i Hercegovini svjedoče i arhivi njezine političke policije. U evidenciji dosjea SDB RSUP-a BiH vođenim po raznim oblastima od 1945. do 1991. nalazi se ukupno 301 dosje operativne obrade po „kleru". Od toga su u 213 dosjea (70,76 %) obuhvaćeni katolički svećenici. U 49 slučajeva (16,27 %) obuhvaćeni su muslimanski vjerski službenici, a u 39 dosjea (12,95 %) srpsko-pravoslavni svećenici.[33] Ti podaci pokazuju da je Katolička crkva bila predmetom najvećeg interesa i progona KPJ/SKJ, odnosno SDB-a SR BiH, i da je smatrana najopasnijim neprijateljem jugoslavenskog komunističkog režima. To je još očitije ako se zna da je Katolička crkva obuhvaćala tek oko 20 posto stanovništva SR BiH.

Podatke iz tajnih arhiva komunističke tajne policije možemo potvrditi javnim izjavama najviših komunističkih dužnosnika. Na Petom kongresu KPJ održanom u srpnju 1948., Edvard Kardelj u svom je referatu jasno pokazao kako KPJ gleda na Katoličku crkvu i njezinu ulogu u državi. On je tada rekao:

"Iz mešavine okorelih ratnih zločinaca, profesionalnih izdajnika, špijuna i prosto zavedenih elemenata iz redova takozvanih raseljenih lica - koja danas predstavljaju jugoslovensku emigraciju na Zapadu - regrutuju se ilegalni kuriri za špijunske veze s reakcijom u Jugoslaviji, diverzantske grupice koje treba da ometaju rad jugoslovenskih trudbenika na mirnoj izgradnji oslobođene otadžbine. Ali ti planovi stranih i domaćih neprijatelja nove Jugoslavije ne uspevaju njihovim organizatorima i sprovodiocima. Bez podrške u narodu, zločinci se brzo provaljuju, najčešće ne uspevajući da izvrše nijedan od postavljenih zadataka. Njih otkriva budnost naših radnih masa. Njih otkrivaju naši organi Državne bezbednosti baš zato što se oni oslanjaju na te mase i što su se razvili u sposobnog čuvara naše narodne vlasti, učeći se na iskustvima ilegalnog revolucionarnog rada u staroj Jugoslaviji, učeći se na bogatim iskustvima borbe sovjetske vlasti protiv kontrarevolucije. Kao i ranije, tako se i u ovoj družini pojavljuje najreakcionarniji dio klera, naročito

32 Lav ZNIDARČIĆ, „Biskup Čule u zatvoru i zatočeništvu", *Za kraljevstvo Božje-život i djelo nadbiskupa dra Petra Čule*, Crkva na kamenu, Mostar, 1991., 109.-133. Zatvorenici su posvjedočili da im je oficir UDB-e Teufik Selimović Buđoni osobito otežavao položaj.

33 Mirsad D. ABAZOVIĆ, *Kadrovski rat za BiH (1945.-1991.)*, Savez logoraša BiH, CID, Sarajevo, 1999., 162. i 351.-352. Abazović je krivo zbrojio i naveo 291 dosje, umjesto 301 dosje.

katoličkog. Mnogobrojni porazi koje su već doživeli uslovili su i promenu njihove taktike. Težište rada prebacuju se na razne verske akcije, koje treba da skrenu pažnju narodnih masa s tekućih pitanja naše socijalističke izgradnje i da ih demobilišu. U tom cilju oni pribegavaju svim mogućim sredstvima uzetim iz arsenala mračnog srednjevekovlja, upriličavaju se "čuda", organizuju se hodočašća i pomeni poginulim izdajnicima i narodnim neprijateljima, iskorišćavaju se verska osećanja za raspirivanje nacionalne mržnje i šovinizma, podstiče se otpor protiv raznih mera vlade itd. Pretstavnici crkve i klera uzimaju takođe aktivnog učešća u organizaciji diverzija i špijunaže u korist inostranih imperijalističkih sila."[34] U isto vrijeme veći dio katoličkoga svećenstva i vjernika, među Hrvatima u Bosni i Hercegovini, vidio je u obnovi Jugoslavije obnovu tiranije i priželjkivao je njezin kraj. Kad se promotri takav društveni kontekst i odnos prema Crkvi, a i većine svećenstva prema novoj vlasti, onda svakako ne začuđuje konstatacija iznesena 1950. u jednoj ocjeni "odnosa mjesnih i sreskih organa Narodne vlasti prema pitanju religije" u Ljubuškom, koja glasi: "Danas nema svećenika koji pomažu narodnu vlast bilo kako." Ispred ove konstatacije stoji da je 1949. kažnjeno 5 svećenika, i to: Ante Bagarić 3 godine zatvora s prinudnim radom, Vinko Dragičević 3 godine i 6 mjeseci zatvora, Drago Stojić 2 godine zatvora s prinudnim radom, Vlado Vlašić 1 godinu zatvora i konfiskaciju 35 dunuma zemlje i Ratimir Kordić 3 godine zatvora i 1 godinu lišenja građanskih prava.[35]

Težak položaj Crkve valjalo je mijenjati. U Beogradu je 23. rujna 1949. grupu franjevaca bosanske franjevačke provincije, na čelu s provincijalom fra Josipom Markušićem, primio Josip Broz Tito. Bio je to početak uspostave kakvih-takvih odnosa između komunističke vlasti i barem dijela katoličkoga svećenstva u BiH.[36] Kao rezultat tih razgovora pojavio se Inicijativni odbor za osnivanje *Udruženja Katoličkih svećenika* (UKS) NR Bosne i Hercegovine. Predsjednik tog odbora bio je fra Bono Ostojić, župnik iz Kiseljaka. Atmosferu u kojoj je osnivano Udruženje najbolje oslikava izjava fra Bone na koncu razgovora kojim je nastojao za Udruženje pridobiti don Andriju Majića

34 Edvard KARDELJ, "Komunistička partija Jugoslavije u borbi za novu Jugoslaviju, za narodnu vlast i socijalizam", *Peti kongres Komunističke partije Jugoslavije-izveštaji i referati*, Kultura, Beograd, 1948., 341.-342.

35 AH, SO SSRN Ljubuški 1945.-1954., Zapisnici sa sastanaka, kutija broj 1., 1950., II. b-8. "Podaci o nekim pitanjima religije".

36 Velimir BLAŽEVIĆ, "Fra Josip Markušić-provincijal Bosne Srebrene", *Nova et vetera*, revija za filozofsko-teološke i srodne discipline, svezak I.-II., Udruženje vjerskih katoličkih službenika u SR BiH, Sarajevo, 1981., 58.

svećenika i biskupskog delegata Mostarsko-duvanjske biskupije. Nakon što je Majić ideju odbio, fra Bono je rekao: "Pregazit će nas".[37] U Sarajevu je 25. i 26. siječnja 1950. održana utemeljiteljska sjednica *Udruženja katoličkih svećenika "Dobri pastir"*. Udruženje je osnovano pod pritiskom vlasti i pod njihovim budnim nadzorom. Svećenici-članovi Udruženja vjerovali su da je upravo rad u Udruženju način kako se može opstati, očuvati crkvu i narod pa i napredovati u novim uvjetima. Mislili su da je to i jedini način kako mogu izbjeći prijetnje režima i mržnju koja se nad njih nadvila. Prvo što su morali napraviti bilo je stvoriti teorijski okvir u koji bi smjestili svoje djelovanje. U tom smislu u rezoluciji s osnivačke skupštine piše: "Kod nas napose socijalizam je živa društvena stvarnost u kojoj Crkva, kao stoljetna propovjednica bratske jednakosti ljudi, može i mora naći svoje pravo mjesto. S tim u vezi logičnom nužnošću nameće se svim članovima Udruženja katoličkih svećenika dužnost, da što jasnije uoče stvarnost, i da se prema tome, još dublje i svestranije upoznaju sa socijalnim pitanjima, strujanjima, nastojanjima i ostvarenjima, a osobito da u našem društvenom okviru izražavaju teoriju i praksu socijalizma, da bi što jasnije mogli shvatiti sve one praktične mjere kojima se prilazi ostvarenju socijalizma, i kroz to mogli najpravilnije odrediti svoje pravo mjesto u tom novom i zamašnom zbivanju."[38] Udruženju je pristupilo 169 članova. Do 1952. učlanjeno je 205 svećenika, a u prvim brojevima glasila UKS-a *Dobri pastir* izlazili su popisi članova Udruženja. Popisi su ubrzo prestali izlaziti, što se opravdavalo "situacijom u društvu". Udruženje je 1975. imalo 310 članova. Prve godine u članstvu je bilo 57 % bosanskih franjevaca, 29 % hercegovačkih franjevaca i 14 % dijecezanskih svećenika. Godine 1975. bosanskih je franjevaca bilo 62 %, hercegovačkih 26 %, a dijecezanskih svećenika 12 %. Čitavo vrijeme postojanja društvo su vodili bosanski franjevci.[39] Za prvog predsjednika Udruženja izabran je fra Bono Ostojić, župnik u Kiseljaku, potpredsjednici su bili: fra Serafin Dodig, župnik u Čapljini, i Franjo Momčinović, dekan i župnik u Derventi. Tajnik je bio dr. fra Karlo Karin, profesor u Sarajevu, a blagajnik dr. fra Većo Vlajić, gvardijan u Sarajevu. Osim navedenih članovi

37 Ratko PERIĆ, "Biskupski delegat Majić i ilegalno svećeničko "Udruženje"", *Sluga dobri i vjerni*, Biskupski ordinarijat Mostar, Mostar, 1998., 134.

38 M. AKMADŽA, 2004., 107.

39 Marko ORŠOLIĆ, "Sociološki presjek članstva kroz 25 godina", *Spomenica dvadesetpetogodišnjice Udruženja katoličkih svećenika "Dobri pastir"*, 1950.-1975., Sarajevo, 1976.

Upravnog odbora bili su: fra Ferdo Vlašić, Rudolf Klampfl, fra Domagoj Šimić, fra Valerije Jurić, fra Blago Karačić, Anto Zajac, fra Bogdan Ćubela, fra Bosiljko Bekavac i fra Viktor Šakić. Članovi nadzornog odbora bili su: fra Krunoslav Misilo, fra Pavo Dragičević i Stjepan Sokolović.[40] Članovi su imali socijalno osiguranje i mirovinu te su manje bili na udaru vlasti. Prema navodu dr. Svetozara Ritiga, svećenika, predsjednika Vjerske komisije i ministra u vladi NR Hrvatske, posebne zasluge za osnivanje UKS *Dobri pastir* imao je Đuro Pucar-Stari, predsjednik vlade BiH i jedan od čelnika KPJ u Bosni i Hercegovini.[41] U Zagrebu je 12. studenoga 1953. održana Osnivačka skupština Staleškoga društva katoličkih svećenika NR Hrvatske, na kojoj je utemeljeno Društvo i izabrano njegovo vodstvo. Predsjednik društva bio je Ivan Marohnić.[42] Ubrzo je postalo jasno da su neki svećenici prihvatili članstvo i angažman u Udruzi tek da bi mogli djelotvornije pomoći svojoj zatvorenoj braći. Fra Ferdo Vlašić, fra Smiljan Zvonar, fra Gaudencije Ivančić, fra Darinko Brkić, fra Drago Stojić i još tri civilne osobe uhićeni su u lipnju 1952. i osuđeni na dugogodišnje zatvorske kazne jer su na različite načine pokušavali ishoditi oslobađanje fratara iz zatvora. Najveću kaznu dobio je fra Ferdo Vlašić, koji je 11. srpnja 1952. osuđen na 16 godina strogog zatvora i 5 godina ograničenja građanskih prava.[43]

Nakon što je Radio Vatikan 29. studenog 1952. objavio popis novih kardinala, na kojem je bio i zagrebački nadbiskup Stepinac, jugoslavenska je vlast već 17. prosinca 1952. prekinula diplomatske odnose s Vatikanom. Sutradan, 18. prosinca 1952. Tito je optužio Vatikan za vođenje talijanske imperijalističke politike te zaključio: "Ali oni neće dočekati da Stepinac bude biskup u Zagrebu. Ja im to garantiram."[44] Istoga dana Kardelj je govorio na sjednici vanjskopolitičkog odbora Narodne skupštine FNRJ, gdje je rekao: "Na kraju krajeva, već sama činjenica da je država, u saradnji sa rukovodstvima pravoslavne, muslimanske, jevrejske i drugih crkava uspela da normalizuje položaj tih crkava u državi i da uspostavi tolerantne odnose između njih i države, pa čak i odnose saradnje, a da to nije uspela jedino u odnosu prema katoličkoj crkvi - već sama ta činjenica

40 *Dobri Pastir*, Glasilo Udruženja katoličkih svećenika Narodne Republike Bosne i Hercegovine, broj 1.-2., februar-mart 1950., Sarajevo, 1950., 80.-87. Na stranicama 83.-86. nalazi se popis članova Udruženja.

41 M. AKMADŽA, 2004., 107.

42 *Spomen knjiga Osnivačke skupštine staleškog društva katoličkih svećenika NR Hrvatske*, Zagreb, 1953., 81.-86. Kao gost skupštine bio je nazočan fra Bono Ostojić.

43 Okružni sud u Mostaru, Knjiga upisa, radni broj 127./52.

44 M. AKMADŽIĆ, 2003., 50.-51.

ukazuje na to da odgovornost ne leži na državi, nego na vođstvu katoličke crkve, odnosno na Vatikanu koji mu diktira takvu politiku." Kardelj je posebno pohvalio izjavu patrijarha Srpske pravoslavne crkve, koji je tim povodom rekao da ne treba odnose između crkve i države koristiti kao oružje vanjske politike, "jer ovo je naša država i mi ćemo urediti svoje odnose s njome".[45] Jugoslavenska vlada 17. prosinca 1952. prekinula je diplomatske odnose s Vatikanom.[46] U takvim odnosima Udruženje katoličkih svećenika imalo je sve važniju ulogu. Od njega su svećenici puno očekivali u smislu zaštite, a i vlast u cilju suprotstavljanja politici Vatikana i stavljanja pod kontrolu organizacije koja je imala veliki društveni utjecaj. U procjenama "ponašanja" svećenika na terenu u izvješćima KPJ ili UDB-e obično je napominjano je li svećenik član udruženja ili nije. Ali zato su u dijelu svećenstva, posebno dijecezanskoga, pa i dijela naroda, članovi Udruženja smatrani režimskim ljudima. Loš glas pratio ih je i među katoličkim svećenstvom u inozemstvu. Smatrali su ih "otpadnicima i izdajnicima". Takvoj ocijeni, barem među domaćim katoličkim svijetom, pridonijela je i Titova slika, te poneka komunistička promidžbena parola na stranicama časopisa *Dobri pastir*. Zbog toga su mnogi svećenici tajili članstvo u Udruženju, naročito što su to članstvo vlasti eksponirale i nastojale što više iskoristiti za svoje ciljeve.[47] Skupština je redovito slala pozdrave Titu i drugim partijskim i državnim dužnosnicima: Đuri Pucaru, Uglješi Daniloviću, Osmanu Karabegoviću, objavljivani su tekstovi svećenika koji su u svojim "sjećanjima" veličali NOB i slično.

Prilično rogobatno danas zvuči i pozdrav fra Bone Ostojića, predsjednika inicijativnog odbora Udruženja, kojim je otvorio osnivački skup: "Pozdravljam vas katoličkim pozdravom "Hvaljen Isus" i našim borbenim pozdravom "Smrt fašizmu - Sloboda narodu".[48] U tom smislu zanimljiv je i njegov osvrt na Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a u časopisu *Dobri pastir*, u kojem kaže:

"Riječi druga Tita ostavile su na nas najdublji utisak, a njihova završna misao bila je: borba se nastavlja do konačne pobjede. Osim referata druga Tita moju posebnu pažnju privukao je referat druga Marka, koji je, kako sam odmah u

45 Edvard KARDELJ, "O antijugoslovenskoj politici Vatikana", *Problemi naše socijalističke izgradnje*, knjiga III., Kultura, Beograd, 1954., 259.-26.
46 M. AKMADŽA, 2004., 116.
47 Ignacije GAVRAN, "Uz 25-godišnjicu udruženja Dobri Pastir", *Spomenica dvadesetpetogodišnjice Udruženja katoličkih svećenika "Dobri Pastir 1950.,* Sarajevo, 1976., 21.-27.
48 *Dobri Pastir*, 1950., broj 1.-2., 9.

početku zapazio, imao zadatak da nam svima objasni, kakvu je ulogu odigrala u borbi Komunistička partija. Slušam, snebivam se i sam sebe pitam: "Zar nisi znao, koliko je jaka i kako organizovana Komunistička partija Jugoslavije? Doživio si i vidio toliko štrajkova u Zenici, preskakivao iz vagona u vagon bježeći pred žandarskim kundacima, svojim očima si gledao borbu radnika za veći komad kruha, a nisi ni tada ni poslije nastojao doznati i shvatiti, koja i kakva organizacija vodi to radništvo, a ako si uglavnom nešto i znao, sigurno je, da nisi ni slutio, koliko je njezina nauka, ideologija već osvojila radničke mase." Iz riječi druga Marka morao je svatko, htio ili ne htio povući zaključak: njemačkoj sili i oružju a u vrijeme kad je u zemlji bilo gotovo sve obezglavljeno, suprotstavila se i narod digla na ustanak dobro organizirana Komunistička partija."[49]

U duhu opće kolektivizacije osnovana je i *Svećenička zadruga*.[50] Sve to izazvalo je niz kritika na račun aktivista Udruženja, a njezin je tajnik dr. Karlo Karin poručio: "Ti ljudi, koji nas danas kritiziraju i osuđuju, nisu nikada vodili računa o narodu i njegovu dobru, a danas su se potpuno povukli s terena, narod napustili bez ikakove brige, pa samo od vremena do vremena prošire po koju priču o kakvom "vođi", o Mačeku i sličnima. Sav njihov rad pretvorio se u čekanje onoga, što će tobože doći."[51] Karinova poruka bila je prilično smislena, osim što se najveći kritičari nisu tek "povukli s terena". Oni su bili u komunističkim zatvorima: Stepinac, Čule i ostali. Ipak članovi UKS nisu bili tek poslušnici režima. Fratri su u časopisu *Dobri Pastir* polemizirali s Matavuljevim "Bakonjom fra Brne", filmom snimljenim po istoimenom romanu, te piscima koji su stali u obranu Matavuljeva djela: Miloradom Gajićem i Jožom Horvatom.[52] Fra Rufin Šilić izrugivao se s "teologijom Ive Mihovilovića, Carliona i drugih njima sličnih "naprednih" stručnjaka". Objavljen je tekst fra Dominika Mandića.[53] Objavljeno je i djelo dr. fra Leona Petrovića *Kršćani bosanske crkve*. Kako je Petrović ubijen prilikom ulaska partizanskih postrojbi u Mostar, načinjen je kompromis, pa je djelo potpisano samo inicijalima.[54] U jubilarnom broju časopisa iz 1960. objavljena je osmrtnica

49 Fra Bono Ostojić, "Moje sjećanje na II. zasjedanje AVNOJ-a", *Dobri pastir*, svezak I.-IV., Udruženje katoličkih svećenika NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1955., 274.-275.

50 Dobri Pastir, 1950., broj 3.-4., 49.-50.

51 Karlo KARIN, „Mjesto odgovora našim kritičarima“, *Dobri Pastir*, Sarajevo, 1950., broj 3.-4., 53.

52 *Dobri Pastir*, 1951., broj 1.-2., 120.-129. i broj 3.-4., 320.-334.

53 *Dobri Pastir*, Sarajevo, 1951., broj 3.-4., 289. i 315.-319.

54 *Dobri Pastir*, Sarajevo, 1952., broj 1.-4., 41.-216.

kardinalu Alojziju Stepincu i biskupu Ivanu Šariću, koji su umrli tijekom te godine.[55]

Biskupi su udruge katoličkih svećenika ocijenili kao pokušaj komunističkih vlasti da razbiju katoličku crkvu, razjedine svećenike i vjernike, da bi u budućnosti doveli do raskida sa Svetom Stolicom i do osnivanja "narodnih crkava".[56] Na čelu sa Stepincem, oni su u udrugama vidjeli "đavolji zagrljaj", pokušaj KPJ i UDB-e da razbiju crkvu i odvoje je od Vatikana. Nakon što su neko vrijeme preporučivali svećenstvu da se ne učlanjuje u udruge, Biskupska konferencija 26. rujna 1952. oštro je osudila i zabranila osnivanje svećeničkih udruga, ali su one, što zbog prijetnji i ucjena vlasti, a što zbog privilegija koje su članovi udruga imali ipak nastavile djelovati.[57] Crkvene vlasti u Bosni i Hercegovini nisu poduzimale mjere crkvenog kažnjavanja članova Udruženja jer su procijenile da je broj članova velik te da bi u tom slučaju vjernici u BiH mogli ostati bez znatnog broja ionako nedostatnih dušobrižnika.[58] U analizi o aktivnosti UKS-a s početka 1958. sekretar Komisije za vjerska pitanja Izvršnog vijeća NR BiH Milan Banjac napisao je: "Odmah na početku valja naglasiti da je Udruženje u vremenu njegovog stvaranja i iza toga nekoliko godina tj. u periodu oštrijeg sukoba sa episkopatom u zemlji, zaoštravanja odnosa sa Vatikanom odigralo vidnu ulogu. U to vrijeme nije se postavljalo pitanje sadržaja, forme i metode rada UKS-a. To je samim stanjem i situacijom u kojoj se nalazilo bilo potpuno jasno, nije se lutalo, a u izvjesnom smislu te forme, sadržaj rada i sl. bile su nametnute." Banjac navodi da je najlošije stanje po Udruženje u Hercegovini, te posebno ističe angažman koji potiče podjele unutar crkve, o čemu piše:

"Ova iako još nedovoljna aktivnost na političkom planu, učinila je ipak zapaženiju podvojenost kako svetovnog tako i redovničkog klera po nizu političkih pitanja. To je naročito došlo u vezi prošlih izbora, kao i u pogledu saradnje crkve i države. Na ovim pitanjima došlo je do otvorene diferencijacije klera. Onoj grupi franjevaca koji iskrenije stoje na liniji saradnje pristupa i po koji svjetovni svećenik, dok zvanična rukovodstva i reakcionarni dio klera ili pasivnim držanjem ili otvorenije govore protiv te saradnje. U isto vrijeme zapažena su i otvorenija trvenja bosanskih franjevaca na dvije struje za i protiv Udruženja. Moglo bi se

55 *Dobri Pastir, 1950.-1960.*, Sarajevo, 1960., 1.-4., 395.-397.
56 Miroslav AKMADŽA, Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966., Otokar Keršovani, Rijeka, 2004., 104.
57 M. AKMADŽA, 2003., 43.-52.
58 M. AKMADŽA, 2004., 107.-108.

reći da se ovdje radilo o tome da se Udruženje pasivizira i svede na takvu organizaciju, koja bi imala isključivi zadatak - poboljšanje životnih uslova svojih članova, dok dobronamjerniji nastoje da se ono aktivizira u društvenim organizacijama i u produbljavanju odnosa sa državom, na upoznavanju članstva sa našom stvarnošću, na razvijanju bratstva i jedinstva i vjerske trpeljivosti."[59]

Banjac je naveo da su svećenici članovi Udruženja jako angažirani na organiziranju vjerskih manifestacija, što on tumači rezultatom pritiska njihova vodstva, a dijelom i njihove potrebe za dokazivanjem da oni nisu nikakvi šizmatici, nego su i zaslužniji, jer su preko svojih društvenih zasluga ostvarili i veća prava i od veće su koristi za crkvu. Od ukupno 370 katoličkih svećenika u to vrijeme u članstvu Udruženja bilo ih je 208, od čega je bilo 27 svjetovnih svećenika.[60] Unutar Komisije za vjerska pitanja stalno je kalkulirano koliko su članovi Udruženja stvarno lojalni vlasti, a koliko u biti oni koriste Udruženje za svoje ciljeve. Komisija je raspolagala različitim podacima o pojedincima i odnosima u crkvi. Jasno je da je ukupne aktivnosti oko odnosa s crkvom vodila UDB-a, što je i spomenuto na sjednici Komisije za vjerska pitanja IV NR BiH održanoj 13. listopada 1958., kad je predloženo da se to promijeni. U Zapisniku s te sjednice stoji i sljedeće: "Konstatovano je da je ova problematika daleko veća nego što je ona sagledavana, jer pored ostalog vjersko iživljavanje neće prestati ni u uslovima mnogo većeg standarda, s druge strane s obzirom na našu stvarnost i položaj resora Unutrašnjih poslova, organi U.P. ne bi trebalo da vode sve probleme, kao što je to bio slučaj do unazad godinu dana."[61]

Odnos jugoslavenske države prema Crkvi mijenjao se i u skladu s promjenom njezine vanjske politike. Okretanje prema zapadu nakon razlaza sa SSSR-om utjecalo je i na nešto povoljniji položaj crkve. Neki od svećenika organiziranih u UKS čak su dobili i državna odličja. Tako su 1955. fra Josip Markušić i fra Bono Ostojić dobili od Tita Orden bratstva i jedinstva I. reda. Isto odličje 1959. dobili su: fra Karlo Karin, fra Mile Leko, fra Serafin Dodig i dr. Rastislav Drljić.[62] Potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća Jugoslavije Aleksandar Ranković poslao je 18. srpnja 1959. republičkim izvršnim vijećima okružnicu o odnosima crkve i

59 HDA, KOVZ., Kutija 38., Pov. 82./1-1958., Kratka analiza o aktivnosti UKS-a i mjere u vezi s tim, M(ilan) Banjac.

60 HAD, KOVZ, Isto.

61 HAD, KOVZ, Kutija 38., Pov. 91/1-1958., Zapisnik, Sarajevo, 15. oktombra 1958 god, sekretar Milan Banjac.

62 *Dobri Pastir, 1950.-1960.*, Sarajevo, 1960., 1.-4., 427.

države. On se poziva na Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica od 22. svibnja 1953. te piše da je proces normalizacije crkve i države znatno smanjio utjecaj najreakcionarnijih elemenata u vjerskim zajednicama. Ranković je nastavio: "Mada su se u posljednje vrijeme i sa Rimokatoličkom crkvom odnosi nešto poboljšali oni još nisu takvi da bi se smatrali normalnim kao što je to sa drugim vjerskim zajednicama. Ovo zbog toga što ova crkva ne nastoji da svoju vjersku djelatnost uskladi sa Ustavom i zakonima i što se još nije odrekla svojih političkih pretenzija i svog ranijeg privilegovanog položaja."[63] Dopis Državnog sekretara za unutrašnje poslove FNRJ Svetislava Stefanovića-Ćeće sekretaru UP NR BiH Safetu Filipoviću i ostalim republičkim sekretarima mogao bi se okarakterizirati prilogom normalizaciji odnosa države i crkve. Stefanović je napisao:

"U poslednje vreme neki republički sekretarijati za unutrašnje poslove preduzimali su razne mere prema pojedinim istaknutim i rukovodećim pretstavnicima verskih zajednica, a da SDSUP prethodno nije obaveštavan, niti je traženo njegovo mišljenje i suglasnost. Tako je kažnjen splitski nadbiskup Franić, obavljen razgovor službenika DSUP-a NR Hrvatske sa zagrebačkim nadbiskupom koadjutorom Šeperom, pokrenut krivični postupak protiv zadarskog biskupa Garkovića, hapšen istaknuti predstavnik Slovačke evangelističke crkve iz Pivnice, Gustav Babilon, preduzete izvesne mere prema ljubljanskom biskupu Vovku itd. O nekim ovim merama SDSUP je bio obavešten tek pošto su bile preduzete, a o nekim kada su već bile u toku. Ovakva praksa može da ima negativnih posledica na planu odnosa verskih zajednica i države u celini i ona u svakom slučaju može da smeta uspešnom provođenju jedinstvene politike prema verskim zajednicama u FNRJ."[64]

Papa Pio XII. umro je 9. listopada 1958. Zatim je 10. veljače 1960. umro kardinal Alojzije Stepinac. Njihova smrt omogućila je komunistima da objave kako su upravo oni bili krivi za loše odnose jugoslavenske države s crkvom te su u

63 Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezna narodna skupština, Savezno izvršno vijeće, pov. Br. 12., 18. VII., 1959., Beograd, Pretsjedniku Izvršnog vijeća republike, Potpretsjednik Saveznog izvršnog veća, Aleksandar Ranković. Prijepis ovjerio K. Franović.

64 Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Državni sekretarijat za unutrašnje poslove, Uprava državne bezbednosti, broj 601., 20. II. 1959., Državnom sekretaru za unutrašnje poslove BiH drugu Safetu Filipoviću, Državni sekretar za unutrašnje poslove FNRJ Svetislav Stefanović. Rukom je dopisano da je s dopisom upoznat drug V(ojo) Čolović i još jedna osoba (nečitko), potpis Božo.

javnost puštene najave da vlast želi te odnose popraviti.[65] Komunističke vlasti u BiH budno su pratile reakcije na smrt kardinala Stepinca. Tako je Sreski komitet SK BiH Mostar poslao 11. veljače 1960. okružnicu u 12 općinskih komiteta SK u Hercegovini, u kojoj pišu: "Dragi drugovi, u današnjem *Oslobođenju* objavljena je informacija o smrti doktor Stepinac Alojzija. Može se očekivati da će to razni neprijateljski elementi pokušati, kao i do sada u sličnim prilikama, da koriste za razne napade na naš društveni poredak, politiku i sl."[66] Izvješća s terena pokazuju da nije bilo nekih posebnih reakcija. Zanimljivo je izvješće iz Ljubuškog u kojem stoji: "Prema dosadašnjim informacijama na našem terenu nije bilo nekih značajnijih komentara ili politički negativnih ispada, provokacija ili slično. Na nekoliko mjesta organizovane su mise posvećene smrti Stepinca /Studenci, Šipovača/ bez nekih otvorenih istupanja. Te mise su održane po uobičajenim i ustaljenim crkvenim propisima. Inače građanstvo, naročito seljaci, ne gledaju u Stepincu neku značajniju ličnost, koja bi za njih bila interesantna. Zbog toga, vjerovatno, nije ni bilo većih komentara. Jedan veći broj stanovništva nije ni upoznat o njegovoj smrti iz čega izvodimo zaključak da Stepinac nije interesantan kao neka politička ličnost za ovaj kraj.-Mnogo više komentara bilo je povodom smrti Ante Pavelića (umro 28. 12. 1959., o. a.) ali ni tom prilikom nije bilo nekih političkih ispada. Moglo se jedino zapaziti da za novogodišnjih praznika na nekim crkvenim skupovima nije bilo uobičajenog veselja, kao na pr. u Veljacima i Šipovači. Naime u Veljacima na novu godinu uopšte nije bilo pjesme niti kola kao dosadašnjih godina. Time je sigurno izraženo žaljenje za Pavelićem. Pretpostavljamo da je bilo raznih molitvi za dušu njegovu, ali o tome nemamo pouzdanih podataka. Isto tako nemamo pouzdanih podataka o licima koja slušaju radio Madrid, ali osjećamo da dobar broj ljudi sluša ovu reakcionarnu stanicu bilo iz znatiželje bilo iz neprijateljskih pobuda."[67] U Konjicu je primijećeno da je "fratar izašao na misu u nekom svečanom odijelu, ali u propovjedi i molitvi nije ni riječ rekao o Stepincu".[68] U izvješću iz Ravnog stoji da su svećenici u Ravnom i Trebimlji održali mise 14. veljače, na kojima su

65 M. AKMADŽIĆ, 213.

66 AH, SKSK BiH, Str. Pov. Br: 016/1-60., datum: 11/2-1960 godine, Depeša, OK SK BiH Konjic ... Ravno i Mostar, Za sreski komitet SK BiH Danilo Bilanović.

67 AH SKSK BiH Mostar, 1946/ 1961.-1964. Opšta arhiva (16.-502.) Strogo pov., OK SK Ljubuški, broj: 01-47/1-60., dana 26. 2. 1960., Sreskom komitetu Saveza komunista Mostar, *Informacija*, Za OK SK Mate Šalinović.

68 *Isto*, OK SK BiH Konjic, 17. februara 1960.

govorili o Stepinčevom životopisu, njegovim mukama i bolesti, te su vjernicima preporučili molitvu za njegovu dušu. Naglašeno je da je svećenik iz Trebimlje dolazio kod svećenika u Ravno, "sigurno zbog dogovora", a da je svećenik iz Ravnog išao u Dubrovnik. U izvješću dalje stoji da su svećenici i vjernici pokrenuli akciju oko popravka crkve na Trebimlji, koja bi trebala biti završena do 16. kolovoza, na "Rokov dan", kada će doći i biskup iz Mostara. Izvješće završava rečenicom: "Mićemo sa naše strane poduzeti mjere za umanjenje ove akcije i pratit ćemo ostale poduhvate u vezi stim."[69]

Praćenje nije prestajalo. Tijekom 1967. godine Centar SDB u Mostaru izradio je popis svih bivših sjemeništaraca i bogoslova iz Hercegovine. Pri tome su prikupljani i aktualni podaci o njima: gdje žive, što rade? Osobito veliki interes SDB bio je za svećenike koji su boravili u inozemstvu. U jednoj njihovoj informaciji piše: "Oko polovine svećenika Hercegovačke franjevačke provincije pastorizira izvan Jugoslavije, a najviše ih je u Komeserijatu hercegovačkih franjevaca u Chicagu, koji je osnovan 1925. godine, a gdje je nakon Drugog svjetskog rata pristigao veći broj hercegovačkih franjevaca".[70] Samostalna zajednica hrvatskih franjevaca u Americi osnovana je kao Komesarijat Svete Obitelji, 9. veljače 1926. (a ne 1925.) u Chicagu, a 1969. promijenila je ime u Hrvatska franjevačka kustodija Svete Obitelji. Na sastanku franjevačkih provincijala u Karlovcu 1930. skrb za američke Hrvate povjerena je hercegovačkim franjevcima.[71] Jugoslavenske vlasti posebnu pozornost pridavale su tom franjevačkom centru, koji je raspolagao s velikim materijalnim i intelektualnim potencijalom.

U veljači 1960. započeli su razgovori oko normalizacije i uspostave odnosa Vatikana i Jugoslavije. Službeni pregovori počeli su u lipnju 1964., a u Beogradu je 25. lipnja 1966. potpisan protokol o razmjeni poluslužbenih predstavnika. Utvrđena je spremnost Svete Stolice i vlade SFRJ na razmjenu izaslanika, koja je i obavljena u studenom 1966. Potpuna uspostava odnosa između Vatikana i Jugoslavije obavljena je 1970.[72] Poboljšanju odnosa Jugoslavije i Vatikana, kao i Vatikana s komunističkim zemljama uopće, pridonio je Drugi vatikanski koncil, koji je održan pod

69 Isto, OK SK BiH, Ravno, broj: 01-9/1., datum: 19/2-1960. Za OK SK Veljko Kovač (potpis ćirilicom).

70 Dokument Centra SDB Mostar, bez zaglavlja i datuma. Prema sadržaju može se reći da je izrađen oko 1975.

71 Robert JOLIĆ, Jozo GRBEŠ, *Stoljeće vjernosti*, Hrvatska franjevačka kustodija Svete Obitelji, Chicago, 2000., 20.-27.

72 M. AKMADŽIĆ, 2004., 223.-313.

vodstvom papa Ivana XXIII. i Pavla VI. u Rimu od 11. listopada 1963. do 8. prosinca 1966. Splitski biskup Frane Franić rekao je da je taj Koncil "osudio bezbožni komunizam, ali je otvorio vrata dijalogu s marksizmom".[73] Tito je 29. ožujka 1971. posjetio papu Pavla VI., bio je to događaj koji je izazvao veliku pozornost domaće i svjetske javnosti.[74] Tito i jugoslavenski komunisti pokušavali su pridobiti latinsko-američke zemlje za svoju nesvrstanu politiku. Tito je 1963. organizirao putovanje po Južnoj Americi. Bilo je to njegovo najspornije putovanje u inozemstvo. Kardinal Rio de Janeira optužio ga je za ateizam, pa su ga dvojica brazilskih guvernera odbili primiti. U Čileu su dva ministra dali ostavke u znak prosvjeda zbog njegova dolaska u Čile. Nakon toga otišao je u Sjedinjene Države, gdje je održao govor u Generalnoj skupštini Ujedinjenih naroda u New Yorku, gdje se založio za mir i zabranu atomskih pokusa, zbog čega je pozdravljen ovacijama. Na ulicama su mu pak hrvatski i srpski emigranti priredili demonstracije s transparentima, na kojima su ga nazivali ubojicom i vrijeđali raznim pogrdnim imenima. Demokratski senator Dodd iz Connecticuta rekao je da je Tito "zao čovjek s okrvavljenim rukama", a jedan republikanski senator nazvao ga je "mesarom iz Beograda".[75]

Tito je procijenio da mu za ostvarenje političkih ambicija može pomoći poboljšanje odnosa s Katoličkom crkvom. Crkvi u Jugoslaviji ponudio je kao uzor neke katoličke biskupe u Latinskoj Americi, koji su se u to vrijeme žestoko suprotstavljali prevlasti američkoga kapitala. Dio svećenstva koji je prihvatio komunistički sustav, kao realnost s dugim vijekom trajanja, tražio je načine kako bi sustav prihvatio njih. S tim ciljem nastojali su pronaći i afirmirati crkvene ljude koji bi poslužili kao primjer. Tako su isticali Camila Torresa, koga fra Marko Oršolić naziva "Che Gevara u mantiji", a o kome je napisao i knjigu *Kršćanin u službi revolucije*.[76] Zatim su popularizirali i brazilskoga biskupa Heldera Camara, koga su zvali "crveni biskup". On je dao i intervju *Glasu Koncila*, u kojem se pozitivno izrazio o socijalizmu i posebno istakao jugoslavenski primjer. Pozvao je na ostvarenje "ljudskog socijalizma, koji će respektirati i religiju kao oslobodilačku

73 ISTI, 237.-312.

74 Karlo KARIN, „Uspostava diplomatskih odnosa SFRJ - Vatikan i Titov posjet Sv. Stolici - veliki događaji naših dana“, *Dobri pastir*, svezak I.-IV., Sarajevo, 1972., 15.-22.

75 Jasper RIDLEY, *Tito-biografija*, Prometej, Zagreb, 2000., 399.-400.

76 Marko ORŠOLIĆ, *Zlodusima unatoč*, IMIC, Adamić, Sarajevo, Rijeka, 2003., 26.

snagu".[77] One druge, "reakcionarni dio klera", Partija je pozorno pratila. U *Informaciji o djelovanju antisamoupravnih i antisocijalističkih snaga*, usvojenoj na 14. sjednici CK SK BiH, održanoj 11. prosinca 1969., piše: "Reakcionarni dio katoličkog klera pokušava da se predstavi kao predstavnik hrvatske nacije u Bosni i Hercegovini. Pošto, kako oni kažu, Hrvati u BiH nemaju svoga predstavnika – vođu, tu ulogu treba da preuzme vrh katoličkog klera."[78]

Franjevačka teologija u Sarajevu izdavala je zbornik *Jukić*, u čijem su izdanju za 1971. izišli tekstovi fra Mile Babića, fra Grge Vilića i fra Rude Barišića, koje je sarajevski nadbiskup Smiljan Čekada proglasio krivim, uvrjedljivim i sablažnjivim, jer "iznose misli, teorije i teze koje nisu u skladu s crkvenom naukom, nego svojom konfuznošću, odsutnošću dogmatske preciznosti i modernističkim mentalitetom i mnogim pogrdama na adresu Crkve i njezine hijerarhije, vrijeđaju katoličku vjersku povijest".[79] Tekstovi su doživjeli kritiku i unutar franjevačke zajednice, a nadbiskup Čekada, osim zabrane zbornika, odbio je i svećeničko ređenje Barišiću i Babiću, što je izazvalo reakciju svih sedamdeset i četvoro franjevačkih studenata na teologiji, koji su uputili pismo nadbiskupu, u kojem ga obavještavaju da se oni solidariziraju s kažnjenim kolegama i s njima u potpunosti dijele stavove iznesene u *Jukiću*.[80] U tekstu objavljenom u povodu tridesetogodišnjice izlaska časopisa *Jukić*, napisano je da je časopis nastao potaknut "studentskom revolucijom iz 1968.", a u njemu se zrcali svijest i duhovnost šezdesetosmaša.[81] Fra Luka Markešić napisao je i 1980. objavio u zborniku *Jukić* rad: *Crkva u samoupravnom socijalizmu*, a zatim ga je izdao kao posebnu knjižicu. Bio je to pokušaj određenja filozofske podloge za snošljivost i suradnju Crkve i socijalističke države. U uvodu knjige Markešić je napisao: "Razdoblje

77 Mitja RIBIČIĆ, "Socijalistički savez, njegova uloga i značaj u odnosu na djelovanje vjerskih zajednica", Savjetovanje - seminar o problemima fenomena religije i crkve te djelovanju Saveza komunista Jugoslavije i Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije prema tom problemu, Centar za društvena istraživanja predsedništva CK SKJ, Isključivo za internu upotrebu, Beograd, 1977., 111.

78 "Informacija o djelovanju antisamoupravnih i antisocijalističkih snaga", Dokumenti konferencije i Centralnog komiteta usvojeni između Petog i Šestog kongresa Saveza komunista Bosne i Hercegovine, prilog 3., Odbor za pripremu Šestog kongresa SK BiH, Sarajevo, novembra 1973., 130.

79 „Sukob: nadbiskup Čekada - franjevački bogoslovi", *Vjesnik*, 12. kolovoza 1972., 11.

80 Isto.

81 Entoni ŠEPARIĆ, „Što su htjeli šezdesetosmaši?", *Jukić*, broj 30.-31., Zbor franjevačkih bogoslova, Sarajevo, 2000./2001., 236.

samoupravnog socijalizma u Jugoslaviji je vremenski dostatno dugo da mogu postojati zrela iskustva o položaju i funkciji religije i Crkve u njemu. To iskustvo omogućuje i socijalističkoj državi, koju vode komunisti, i religioznim zajednicama, koje su u toj državi kao posebne korporacije, zrelo i otvoreno razmišljanje koje može voditi još stvarnijoj suradnji."[82]

Budući da u Jugoslaviji nije bilo moguće pronaći "crvenog biskupa" kao u Južnoj Americi, pronađen je "crveni fratar", bio je to hercegovački franjevac fra Zlatko Sivrić. On je od države dobio *Orden bratstva i jedinstva sa srebrnim vijencem* i nadimak "crveni fratar", što je bio i naslov feljtona, a zatim knjige koju je o Sivriću napisao Branko Ignjac.[83] U časopisu Udruženja, populariziran je i Leonardo Boff i *teologija oslobođenja*, koja je imala znatan utjecaj u južnoameričkoj crkvi.[84] Boffa su prevodile i objavljivale čak i državne izdavačke kuće.[85] Bez obzira što su na prvi pogled odnosi crkve i države izgledali gotovo idilični, SKJ je pratila sve što se u crkvi događa te je nastojala kontrolirati i usmjeravati procese. SKJ je preko Službe državne bezbjednosti (SDB) posebno pažljivo pratila odnose između franjevaca i dijecezanskog svećenstva u Hercegovini. Njihovo neslaganje poznatije kao "Hercegovački slučaj", koje datira još od 1899., a eskaliralo je u svibnju 1968., kada je obavljeno "zidanje crkvenih vrata" u Grudama i kad su izbili neredi u župama Crnač i Mostarski Gradac.[86] Nesporazuma između dijecezanskoga svećenstva i franjevaca bilo je i u Bosni.[87] Partija je takvu situaciju nastojala iskoristiti za razbijanje crkve. U jednom izvješću SDB o odnosima franjevaca i svjetovnog svećenstva u Hercegovini, stoji i konstatacija: "Neki franjevci čak izjavljuju da župe neće

82 Luka MARKEŠIĆ, *Crkva u samoupravnom socijalizmu*, Svjetlo riječi, Sarajevo, 1986., 7.

83 Branko IGNJAC, *Crveni fratar*, August Cesarec, Zagreb, 1979.

84 Leonardo BOFF, Teologija oslobođenja - hermeneutička pretpostavka, *Nova et vetera*, svezak 1.-2. Sarajevo, 1985., 31.-42. Udruženje je 1977. promijenilo ime časopisu *Dobri pastir* u *Nova et vetera*, a kalendar *Dobri pastir* nastavlja izlaziti. Odgovorni urednik časopisa *Nova et vetera* bio je fra Marko Oršolić, a u uredništvu su bili: Velimir Blažević, Ignacije Gavran i Viktor Nuić. Kasnije je umjesto Viktora Nuića u uredništvo ušao fra Tomislav Pervan.

85 Leonardo BOFF, *Crkva, karizma i vlast*, Stvarnost, Zagreb, 1987.

86 O Hercegovačkom slučaju vidjeti: Marko PERIĆ, *Hercegovačka afera*, Biskupski ordinarijat, Mostar, 2002.; Viktor NUIĆ, *Istina o "Hercegovačkom slučaju"*, Krešimir, Zagreb, 1988.; Jerko MIHALJEVIĆ, *Hercegovački slučaj*, Franjevački samostan Humac, 1976.

87 Ignacije GAVRAN, Lucerna lucens - odnos Vrhbosanskog ordinarijata prema bosanskim franjevcima (1881.-1975.), Visoko, 1978.

predati ni po cijenu njihovog odcjepljenja od Vatikana".[88] Izgleda da je to ono što je najviše radovalo SDB-ove analitičare i partijske lidere.

Upravo kad se činilo da su odnosi crkve i države postali snošljivi, iz malog hercegovačkog sela Međugorja došla je vijest o čudesnim događanjima. Skupina djece obznanila je 24. lipnja 1981. da im se ukazala Gospa. Brojni vjernici i znatiželjnici pohodili su mjesto događanja. Okupljanje građana izazvalo je oprez kod vlasti. Nakon što je župnik župe Međugorje fra Jozo Zovko u srpnju iste godine održao nekoliko propovjedi koje su išle u prilog verifikaciji navedenih događanja, protiv njega je započeo orkestrirani napad medija. Uskoro, 17. kolovoza 1981. Zovko je uhićen te od Okružnog suda u Mostaru osuđen na tri i pol godine zatvora. Presuda je na drugostupanjskom Vrhovnom sudu Bosne i Hercegovine smanjena na dvije godine zatvora, a na Saveznom sudu na jednu godinu i šest mjeseci zatvora.[89] Fra Jozo Zovko u zatvoru u Foči zatekao je još dvojicu hercegovačkih fratara: Ferdu Vlašića i Jozu Križića. Zajedno su 17. siječnja 1983. iz zatvora uputili pismo Sekretarijatu za pravosuđe i organizaciju uprave SR BiH, u kojem su, pozivajući se na međunarodne konvencije o ljudskim pravima i slobodama, tražili tretman političkih zatvorenika, mogućnost čitanja *Biblije* i upotrebe molitvenika, kao i mogućnost dopisivanja i primanja posjete, rodbine i fratara. Pri tome su iznijeli da je poznato da su komunisti u zatvorima Kraljevine Jugoslavije prevodili Marksov *Kapital* i imali na raspolaganju knjige zbog kojih su suđeni, a oni nemaju pravo čitati niti *Bibliju*.[90] Šestorica mladića iz sela Lipno, pored Ljubuškog, uhićeni su tih dana pod optužbom da su pjevali "ustaške pjesme" pri povratku iz Međugorja. Njihov slučaj, uz pronađene parole nepoznatih autora, koje su ispisane nedaleko od mjesta ukazanja, bili su glavni dokaz organizirane neprijateljske aktivnost. Tako u jednom izvješću, sačinjenom u OK SK Ljubuški 12. kolovoza 1981., piše: "Pojedini svećenici vodili su propagandu i izvan ovih područja, tako da su to širili po Livnu, Duvnu, i Dalmaciji s ciljem da se okupi što više vjernika i da što lakše plasiraju neprijateljske patrole. Pored ostalih, treba postaviti pitanje zašto je mostarski biskup Žanić u posljednje vrijeme tri puta

88 SR BiH, RSUP, SDB, Centar Mostar, broj 1165., 22. 9. 1975., *Informacija o najnovijim događajima u odnosima franjevaca i svjetovnog klera u Hercegovini*, Dostavljeno svim Općinskim konferencijama Saveza komunista u Hercegovini, Načelnik centra Stipe Grizelj.

89 Milan VUKOVIĆ, *Čl. 133. KZ SFRJ nad Međugorjem, Sudski progon fra Joze Zovka*, Zagreb, 1990., 104.-142.

90 ISTI, 161.-164.

dolazio u selo Međugorje, gdje su pisane neprijateljske parole i gdje se sa propovjedaonice napada godišnjica ustanka, a ordinarijat se ograđuje kako nema nikakve veze sa svim što se odvija na tom mjestu, mada su od nadležnih državnih organa bili upozoreni na neprijateljske pojave u vezi sa manifestacijama koje su organizirane u Međugorju."[91] U povjerljivoj *Informaciji o raspravi na sjednicama Predsjedništva CK SK BiH povodom eskalacije kleronacionalističkog ponašanja u nekim dijelovima Republike*, iz listopada 1981. stoji i sljedeća konstatacija: "Snažnije ispoljavanje klerikalizma u dijelu područja Hercegovine i sjeveroistočne Bosne i ovaj put je izraz posezanja velikohrvatskog i velikosrpskog nacionalizma za Bosnu i Hercegovinu. To je izraženo u parolama kojima se se služili pojedini hodočasnici u Međugorju, kao i pripadnici novoformiranih pravoslavnih i hrišćanskih zajednica ("Gospo, vrati nas u domovinu Hrvatsku", "svi uz Krista protiv komunista", ili "cilj bratstva je spašavanje srpstva i pravoslavlja"). To je, dakle vid demonstracije prisutstva, moći, uticaja crkve, a na indirektan način ne samo napad na sistem, nego i "dokaz" da je on slab."[92] Tako su po ne promijenjenom obrascu vjerski događaji, čim su postali masovniji, dobili političku konotaciju, a onda su kao takvi diskvalificirani s nekoliko parola i pjesama. Sve to uz neizostavne kvalifikacije: "ustaštva, fašizma, posezanja velikohrvatskog nacionalizma" i slično. SDB je evidentirala i napade nekih crkvenih velikodostojnika na svećenike članove UKS Dobri Pastir i zaključila da pokušavaju izazvati rascjep među svećenicima unutar Udruženja. To je posebno naglašeno nakon dekreta papinske kongregacije iz Rima, u kojem se zabranjuje svećenicima članstvo u udrugama koje nisu odobrene od mjesnog biskupa. U izvješću SDB-a stoji da je osobito jaka aktivnost na razbijanju Udruženja među svećenicima u Hercegovini, ali javila su se i zagovaranja da i bosanski svećenici trebaju usuglasiti stavove radi "većeg jedinstva unutar crkve". Registrirani su komentari da se vlast drukčije ponaša prema svećenicima koji nisu članovi Udruženja, nego prema onima koji to jesu. Rečeno je i to da

91 *Informacija o nekim aspektima iz političko bezbjednosne situacije u općini Ljubuški s posebnim akcentom na neprijateljski istup jednog broja mladića iz sela Lipno*, Ljubuški, 12. 8. 1981. Ta informacija kompletna je čitana u svim društveno političkim zajednicama i organizacijama, gdje su onda i službeno osuđivane navedene pojave.

92 Savez komunista Jugoslavije, Centralni komitet Saveza komunista Bosne i Hercegovine, Predsjedništvo, *Informacija o raspravi na sjednicama Predsjedništva CK SK BiH povodom eskalacije kleronacionalističkih ponašanja u nekim dijelovima Republike*, Sarajevo, Povjerljivo, oktobra 1981., 3.-4.

su fra Jozo Zovko, fra Ferdo Vlašić, fra Jozo Križić osuđeni jer nisu članovi Udruženja.[93]

Ipak i istaknuti aktivisti Udruženja nisu bili pošteđeni mjera SDB-a. Tako je fra Marko Oršolić, tajnik Udruženja, 22. travnja 1983., zajedno s dva njemačka državljana, zaustavljen na ulazu u Mostar od milicije, koja ih je pretresla, oduzela im knjige i materijale koje su imali sa sobom te ih privela u Centar SDB-a na informativni razgovor. Zamjenik načelnika Centra SDB u Mostaru Boro Đurica napisao je u izvješću da je Oršolić prilikom pretresa i razgovora negodovao zbog nekorektnog odnosa vlasti prema svećenicima. Te je dodao: "Pri tom je rekao da se ni prema Zovko fra Jozi, od strane organa vlasti nije bilo korektno. Kaže da bi bilo bolje da Zovko nije osuđivan, već da je kroz Udruženje katoličkih vjerskih službenika u SR BiH, njegov slučaj na adekvatan način riješen."[94] Unatoč nekorektnosti režima prema svećenicima, fra Marko Oršolić nije gubio vjeru u režim. Kao odgovorni urednik *Biltena* predsjedništva Udruženja KVS BiH, objavio je članak o posjetu članova predsjedništva Udruženja Memorijalnom centru Josip Broz Tito. Naime, izaslanstvo je položilo vijenac na Titov grob i posjetilo njegovu rezidenciju, kamo je donijelo i poklon livanjskog samostana (sliku Gabrijela Jurkića). U knjigu posjetilaca upisali su tekst: "Članovi predsjedništva Udruženja katoličkih vjerskih službenika u SR BiH polažući vijenac u Kući cvijeća iskazuju svoje duboko poštovanje prema Josipu Brozu Titu, prvom i dugogodišnjem predsjedniku SFRJ, hrabrom vođi antifašističke borbe, mudrom predvodniku naših zbratimljenih naroda i narodnosti i dalekovidom neimaru novog svijeta (slijede potpisi)."[95] U isto vrijeme SDB je izrađivao detaljne i precizne popise sjemeništaraca, studenata bogoslovije, svećenika, časnih sestara i svih drugih crkvenih osoba. Za dio njih rađene su potpune sigurnosne provjere i prema njima su planirane i primjenjivane različite operativne mjere i radnje.[96]

Međugorski događaji, koji su započeli neposredno nakon Titove smrti, narušili su "idiličnu sliku" odnosa države i crkve s konca sedamdesetih godina, kada su u javnosti afirmirani

93 SR BiH RSUP Sarajevo, *Bezbjednosne informacije*, broj 5., Državna tajna, Sarajevo, novembar 1982., 4.-5.

94 SR BiH RSUP SDB, Centar Mostar, broj: 03-1078., 25. 4. 1983., Centru Službe državne bezbjednosti Sarajevo, *Predmet: Oršolić fra Marko, Izuzeti materijal*, Zamjenik načelnika Centra Boro Đurica.

95 Bilten UKVS, broj 17., Sarajevo, 31. 7. 1984., 3.

96 SR BiH RSUP SDB Centar Mostar, broj 03-106, 12. 1. 1984., Predmet: *Spiskovi sjemeništaraca, studenata bogoslovije, pastoralnih svećenika i drugih*, Upućeno RSUP SR BiH SDB III. sektor, Sarajevo, u potpisu Stipe Grizelj.

"crveni svećenici". Ali ako je SKJ u jednom vremenu i pristajao na određene kompromise s crkvom na filozofskoj razini, te na ekskulpiranje dijela svećenika, onda su oni drugi morali biti još više ocrnjeni. Vjera je na filozofskoj razini dobila prolaz, ali katolički svećenici i narod u Hercegovini uglavnom nisu dobili prolaz, osim onih koji su izričito stali na stranu režima. Na tom tragu mostarski društveno politički aktivist i pisac Neđo Šipovac napisao je 1982. svojevrstan roman s ključem *Proljeće na jugu*. U tom izrazito antikatoličkom romanu-pamfletu Šipovac vrlo negativno prikazuje nadbiskupa Stepinca (dr. Lojzek pl. Babinac) i biskupa Čulu (Ufo Križanić), koji, kako stoji u recenziji romana, simboliziraju "zvjerstva i zla što su se odvijala pod obrazinom crkve", a pozitivna je osoba fratar Zlatko Sivrić (fra Atko Ivić), koji predstavlja "izraz epsko pučke pravde i protivnika zla".[97] Šipovac je kasnije napisao *Ljeto na gori* i konačno *Biskupov dnevnik '41.*, koji svakako pripada u najgrublju antikatoličku i antihrvatsku propagandu.[98] Branimir Donat nazvao je Šipovčev roman pseudo književnom provokacijom pisca "bojovnika" koji je radio u "onim čudnim ali nezaobilaznim komisijama socijalističkog saveza za odnose s vjerskim zajednicama". Donat je ocijenio da je Šipovac "napisao trilogiju punu mržnje, smišljenih podvala i želje ne samo da istakne neki svoj bojovni antiklerikalizam, nego da prvenstveno i pod svaku cijenu diskreditira ne samo katoličanstvo nego hrvatski puk kojeg odabra da posredstvom njega prikaže i politički reaktualizira one infamne konstrukcije na kojima je jedan svučeni fratar kakav bijaše hrvatski renegat Viktor Novak i čijim slijedom šepesa (ovo je u vezi s onom definicijom kiča s početka mog prikaza) cijela bulumenta gojenaca SANU poput Dragoljuba Živanovića, Dejana Lučića zatim izmišljenih pisaca kao što je Herve' Lauriot iza kojeg se krije bosanski Srbin i kraljevski diplomat Branko Miljuš."[99] Donat je zaključio da je Šipovac našao načina da "kroz prizmu, navodno jednog netipičnog pojedinca, zapravo nađe alibi da sa četničkih pozicija piše protiv hrvatskog naroda, po mogućnosti dotičući se njegove vjere i tradicijskih vrijednosti".[100] Novinar Minja Bojanić

97 Neđo ŠIPOVAC, *Proljeće na jugu*, Svjetlost, Sarajevo, 1982.

98 Neđo ŠIPOVAC, *Biskupov dnevnik, 41*., Veselin Masleša, Sarajevo, 1989., Šipovac je na kraju romana, u pogovoru (str. 325.) objavio i svojevrsnu zahvalu „Mnogoj braći iz Rimokatoličke crkve, prijateljima s kojima je godinama drugovao u slozi i ljubavi“. Šipovac je i na taj način htio produbiti sukob između franjevačke zajednice i biskupa, ali i unutar same franjevačke zajednice.

99 Branimir DONAT, “Dva čitanja jednog “bosanskohercegovačkog” pisca i jedno odustajanje”, *Danas,* (Zagreb), 12. 6. 1990., 44.-45.

100 B. DONAT, 1990., 44.-45.

napisao je u *Oslobođenju*, od 21. ožujka 1990., da je Šipovčev opus naišao "na sasvim otvorenu podršku i simpatije Hercegovačke franjevačke provincije u Mostaru, njenih profesora i prelata, koji su čak i na javnoj sceni zdušno afirmisali njegov književni rad. Zvanična dijecezanska biskupska rezidencija, međutim, kao i u nemalom broju slučajeva u odnosu na franjevce, ima očito drukčije mišljenje."[101] Na to je energično prosvjedovao fra Ivan Dugandžić, u ime Provincijalata hercegovačkih franjevaca, nazvavši članak malicioznim, neistinitim i tendencioznim, koji ima cilj unijeti razdor između Hercegovačke franjevačke provincije i Biskupskog ordinarijata u Mostaru.[102] Sličnu vrstu antikatoličke i antihrvatske "književnosti", s temama iz Bosne i Hercegovine, pisao je i Vuk Drašković, koji je nešto prije bio šef kabineta članu predsjedništva SFRJ Miki Špiljku.[103] Vrijeme je pokazalo da je Donat bio u pravu kad je napisao da Šipovac nastoji diskreditirati katoličanstvo i hrvatski puk, ali Šipovac nije bio "bojovni antiklerikalac", on je naprotiv bio pritajeni „bojovni klerikalac srpsko pravoslavne provenijencije“, koji je nakon propasti komunističkog sustava i početkom rata u BiH postao urednikom *Srpske novinske agencije* (SRNA) te ravnateljem *Nacionalne biblioteke Republike Srpske* na Palama. Napisao je još nekoliko propagandnih knjiga, a zadnja mu je apologetska jubilarna monografija Srpske pravoslavne crkve u Hercegovini u kojoj Hercegovinu predstavlja „duhovnom i svjetovnom baštinom Svetog Save“.[104]

Uz manje-više kontinuiranu antikatoličku propagandu u Bosni i Hercegovini SKJ je preko SDB-a neprekidno pratila rad svećenika i crkve uopće. Mostarski centar SDB-a izradio je 1967. popis svih bivših sjemeništaraca i bogoslova iz mostarskog kotara. Livanjski centar SDB-a proveo je 1984. operativno istraživanje *Vran*, o djelatnosti "unutarnjeg i vanjskog neprijatelja i njegov utjecaj na sigurnosno-političku situaciju" na području Livanjskog centra. Tu je posebno naglašena "neprijateljska djelatnost" domaćih svećenika: fra Ferde Vlašića, fra Ante Perkovića, fra Joze Zovke, fra Joze Križića, fra Stojana Zrne, don Jakova Bagarića, te njihovih gostiju: biskupa Pavla Žanića, Živka Kustića, fra Tomislava

101 "Fra Ivan DUGANDŽIĆ, „Hercegovačka franjevačka provincija ne podržava Neđu Šipovca“, *Kršni zavičaj*, broj 23., Humac, 1990., 83.-84.

102 ISTI.

103 Stanko VASILJ, „Monstrum ili mučenik, u povodu romana Vuka Draškovića Molitva prva, Beograd 1985.“, *Kršni zavičaj*, broj 23., Humac, 1990., 70.-78.

104 Neđo ŠIPOVAC, *Hristos u Hercegovini*, Beograd, 2000.

Vlašića i fra Bonicija Barbarića, fra Jakova Bubala i drugih. Navedena je i njihova povezanost s "ekstremnim emigrantima": fra Lucijanom Kordićem i Josipom Kasićem. Ukupna "neprijateljska djelatnost" uglavnom se svodi na okupljanje mladeži, organiziranje hodočašća, organiziranje proslava i vjerskih manifestacija i ono što im se najviše zamjera: "nastojanje da se nametnu kao inicijatori i nositelji ukupnog društvenog života". Naglašeno je da oni pri tome "izlaze iz okvira Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica". Uz to su svećenici "povezani" s "fašističkom emigracijom", "ustaškim teroristima" i tako stavljeni u kontekst koji je opravdavao sve mjere prema njima.[105] Mjere su bile raznovrsne, od tajnog prisluškivanja i snimanja, tajne kontrole pisama, tajnog pretresa prostorija. Uz to, svećenici su stalno bili izloženi dezinformacijama koje su plasirane da bi ih se kompromitiralo u narodu, kod crkvenih vlasti, posvađalo između sebe i slično.[106] Za ilustraciju mjera navest ćemo nekoliko primjera: Načelnik centra SDB Mostar Stipe Grizelj uputio je 6. siječnja 1983. svojoj središnjici u Sarajevo predmet u kojem stoji: "U prilogu vam dostavljamo reprodukciju razgovora između biskupa Žanić don Pavla (OO) i katedralnog župnika u Mostaru Babić don Anđelka (POO), koji je vođen 9. 11. 1982. g. na objektu "Gabela"."[107] U zagradama je naznačeno da je biskup Žanić vođen u SDB-u kao operativna obrada (OO), a župnik Babić kao prethodna operativna obrada (POO). Zamjenik načelnika centra SDB Mostar Boro Đurica uputio je 7. srpnja 1983. centru SDB u Sarajevo prijedlog i nalog za tajno praćenje biskupa mostarsko-duvanjskog Pavla Žanića, koji se spremao poći na sprovod Krunoslavu Draganoviću u Sarajevo. U obrazloženju prijedloga piše: "Žanić će najvjerovatnije ostvariti interesantne kontakte sa pojedinim kleronacionalistima pa molimo da primijenite naprijed navedeno".[108] Đurica je 14. kolovoza 1984. u Sarajevo

105 Božo VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskih iseljenika iz Bosne i Hercegovine*, Klub hrvatskih povratnika iz iseljeništva, Zagreb, 2002., 198.-227.

106 Ozren ŽUNEC, Darko DOMIŠLJANOVIĆ, *Obavještajno sigurnosne službe Republike Hrvatske*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2000. 45.-48. Ovdje su ukratko prikazane metode rada obavještajno sigurnosnih službi.

107 SR BiH RSUP SDB, Centar Mostar, broj: 03-67, dana 6. 1. 1983. godine, Republički sekretarijat za unutrašnje poslove SR Bosne i Hercegovine-SDB-III sektor-Sarajevo, Predmet: *Reprodukcija razgovora između biskupa Žanić don Pavla i Babić don Anđelka*, Načelnik centra SDB Stipe Grizelj. Objekt „Gabela“ jest tehničko prislušno sredstvo na kojem je snimljen,vjerojatno telefonski razgovor.

108 SR BiH RSUP SDB, Centar Mostar, broj: 2637., 7. 7. 1983., Centru SDB Sarajevo, *Prijedlog i nalog za tajno praćenje Žanića za 7. 7. 1983.*

poslao propovijed fra Tomislava Vlašića (POO), koju je održao u Međugorju 5. kolovoza 1984. pred oko 15.000 vjernika.[109] Sutradan 15. kolovoza 1984. Đurica je poslao u središnjicu SDB-a u Sarajevo i *Reprodukciju propovjedi biskupa Žanića na biskupijskom euharistijskom kongresu u katedralnoj crkvi u Mostaru, održanom 15. srpnja 1984., s uvodnim pozdravnim govorom don Luke Pavlovića (POO)*.[110] SDB je uredno prosljeđivao i preslike pisama i razglednica koje su svećenici dobivali. Tako je 25. prosinca 1984. načelnik Centra SDB u Mostaru Slobodan Šarenac dostavio detašmanu u Čapljini preslike čestitki koje je iz Ingolstadta za Božić poslao "ekstremni svećenik" Martin Sentić don Luki Pavloviću i don Ivanu Blažu, kao i "čestitke koje su Sentiću uputili brat Pero i majka Anica iz Graca-Neum".[111]

Možemo sa sigurnošću zaključiti da SDB nije propuštala niti jednu važniju misu ili crkvenu svečanost, o čemu su bili detaljno upoznati svi važniji komunistički dužnosnici. Isto tako pratili su i njihov privatni život, kao i živote njihove rodbine i prijatelja, odnosno svih onih koji su s njima na bilo koji način dolazili u vezu. Takvo stanje potrajalo je sve do studenoga 1990. kada su održani prvi slobodni i demokratski izbori u SR Bosni i Hercegovini, a na kojima je Savez komunista Bosne i Hercegovine izgubio vlast.

---

godine dostavlja se s molbom da se primjeni, Zamjenik načelnika Centra SDB Boro Đurica.

109 SR BiH RSUP SDB, Centar Mostar, broj: 03/1914., 14. 8. 1984., RSUP SR BiH-SDB-III sektor, *Reprodukcija propovjedi Vlašić fra Tomislava, koju je održao 5. 8. 1984. u Međugorju* Zamjenik načelnika centra Boro Đurica.

110 SR BiH RSUP SDB, Centar Mostar, broj: 25/1913., 15. 8. 1984., Republički sekretarijat za unutrašnje poslove SR Bosne i Hercegovine-SDB-III sektor-Sarajevo, *Reprodukcija propovjedi biskupa Žanića na biskupijskom kongresu u katedralnoj crkvi u Mostaru*, Zamjenik načelnika centra SDB Boro Đurica.

111 SR BiH RSUP SDB, Centar Mostar, broj: 02-3089., 25. 12. 1984., Detašmanu SDB-lično šefu-Čapljina, Sentić Martin, fotokopije čestitki, dostavljaju se, Načelnik centra SDB, Slobodan Šarenac.